

„A közvetítést tartottam az egyik legfontosabb teendőmnek.”

Beszélgetés Kiss Gy. Csabával

Kiss Gy. Csaba 1968-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, magyar és német szakon. 1968 és 1971 között a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban dolgozott tudományos gyakornokként, majd 1971 és 1974 között a Köznevelés című lap munkatársa volt. 1974-től 1977-ig a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének aspiránsaként dolgozott, ezt követően az ELTE Kelet-Európai Irodalom Kutatócsoportjának tagja lett. 1981-től ismét az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, ekkor már tudományos munkatársi rangban. 1986-tól a Magyarisztantudományi Intézet tudományos főmunkatársa volt. 1992 és 1995 között a Közép-Európa Intézet igazgatójaként dolgozott, 1995 óta az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének docense. Magyarországi egyetemi oktatói tevékenysége mellett a Zágrábi Egyetem Hungarológiai Tanszékének magyar irodalmár vendégprofesszora. Több hazai folyóiratnál dolgozott, illetve dolgozik munkatársként (Nagyvilág, Hitel, Protestáns Szemle, Riječ). Munkásságában a közép-európai (elsősorban a lengyel és a szlovák) irodalom, valamint az említett térség és az ide köthető magyar kapcsolatok kaptak hangsúlyt.

VZs: A hatvanas években egy fiatal hátizsákos nemzedék indult útnak világot látni. A vasfüggöny miatt nem Nyugat, hanem a „szocialista tábor” országai felé vették útjukat. Számosan az ekkor szerzett élmények hatására egy életre elkötelezték magukat valamely közép-európai nép történelme, kultúrája iránt. Ezek közé az utazók közé tartoztál Te is. Hogyan kezdődött?

KGyCs: Elindultunk, ahogy mondd. Nem föltétlenül hátizsákkal... én például egy jókora sportszatyorral. Ez ugyanis kényelmesebb volt az autóstoppnál. Nehéz elhinni, hogy a jövő

nyáron ennek negyven éve lesz. Hozzátartozik persze, hogy akkoriban Nyugat felé a fiatalok előtt zárva voltak a sorompók, én egyszer még Jugoszláviába sem kaptam útlevelet. Gimnazistaként Párizsba vágyakoztam, évekig ott volt előttem az íróasztalon az Eiffel-torony képe. Párizsból végül Krakkó lett. Ezt, visszatekintve, nem sajnálom. Hiszen Lengyelországtól nemcsak új nyelvet és kultúrát kaptam – magyar–német szakos voltam, és franciául olvastam –, hanem egy olyan nézőpontot, ahonnan egészen más módon nézhettem és láthattam Magyarországot, a mi akkori jelenünket, kultúránkat és 20. századi történelmünket. Ma úgy mondanám, valamennyire átélhettem, megtapasztalhattam annak a közép-európai kulturális és mentális paradigmának a jellegzetességeit, amely máig foglalkoztat. Ha eljutok, akkor Párizsba, talán kint maradok, hiszen a hatvanas évek elején meglehetősen sivár volt itthon a szellemi élet, légszomjat érzett az ember, a szabadság hiányát. Lengyelországban jóval szabadabb volt a légkör, nyitottabbak voltak az emberek, a kávéházként működő sajtóklubokban nyugati újságokat lehetett olvasni, a dzsessznek, az absztrakt festészetnek nem kellett állandóan a tiltásokkal küzdenie... Divat volt a fiatalok között a hatvanas évek első felében Lengyelországba járni. Nekem ezek az utazások – mert ha tehettem, újra mentem – meghatározó élményeket adtak. Már az első stoppos úton elkezdtem lengyelül tanulni. Próbáltam utánózni, amit hallottam, kérdeztem a barátaimat, hogy mondják lengyelül. Mert az oroszot, magam is csak törtem, barátságatlanul fogadták, és elég furcsán beszéltek a lengyel egyetemisták. Írott könyv, nyelvtan nélkül tanultam a lengyelt. Később aztán jártam a Lengyel Kulturális Központ nyelvtanfolyamára, ahol a zseniális Varsányi István tanított bennünket.

VZs: Úgy tudom, polgári családból származol, kaptál-e ösztönzést otthonról a lengyel kultúra, irodalom tanulmányozására? Szüleid nemzedékének lehettek tapasztalatai a második világháborús lengyel menekültekről, szóba került ez Nálatok otthon?

KGyCs: A származáshoz annyi kiegészítést, hogy édesapám első nemzedékbeli budapesti és középosztályi, édesanyámnak az édesanyja született a fővárosban, szülei az iparos-kispolgári világhoz tartoztak. Amikor Lengyelországba készültem, akkor mesélt anyám a háború alatt szomszédunkban lakó lengyel testvérpárról, tőle hallottam először az „Isten, ki Lengyelhont...” kezdetű lengyel himnuszt. Ő még az iskolában tanulta. Ahogy elkezdődött az én lengyeljárásom, s Budapestre is eljött számos lengyel barátom, kiderült, hogy mennyire szereti nagyapám a lengyeleket, még Galíciában ismerhette meg őket az első világháborúban, később pedig a Tiszti Kaszinóban, ahol portás volt a második világháborús években. Az egyik lengyel menekült jó barátja volt, akiről sajnos nem tudok annál többet, hogy Vencelnek hívták.

VZs: Hogyan fogadták az egyetemen a tanáraid, hogy érdeklődésed Lengyelország, illetve Közép-Európa felé fordult? Volt-e lehetőséged ilyen irányú tanulmányokra, esetleg specializációra, amely fölkellette érdeklődésedet?

KGyCs: Magyar – német szakos voltam. Irodalmi érdeklődésű. Eleinte csalódott voltam az egyetemen. Mindkét szakom viszonylag nagy szak volt, sokan jártak mindkettőre, nem találtam olyan tanárt, akit mesteremnek éreztem volna. Az első két évben nem sokat törődtem a tanulmányokkal, viszont rengeteget olvastam, magyarul, németül, franciául. Sok minden érdekelt, a 20. századi magyar irodalom, a francia egzisztencializmus, a történelem, a nemzetközi politika. 19 évesen természetesen lázadó szellem voltam, kerestem mindent, ami szemben áll a hivatallal, a megállapodott értékekkel. A lengyel ügyet az első időben amolyan hobbinak tekintettem. Talán a második vagy harmadik lengyel úton elkértem krakkói barátaimtól gimnáziumi történelem- és irodalomkönyveiket. Ez volt a kezdet. Egyéni felfedezőút, mintha ebben is stoppos lettem volna. A magyarul olvasható irodalmi és történelmi áttekintések bántóan

sematikusak voltak. Bennük is a lázadókat, a kísérletezőket kerestem. Amikor Kovács Endre irodalomtörténetében azt olvastam, hogy Gombrowicz egzisztencialista, pesszimista író, rögtön kedvet kaptam hozzá. Ötödéves koromban már határozott célom volt magyar–lengyel irodalmi kapcsolatokkal foglalkozni. Az első feladatot Czine Mihály szemináriumán kaptam az *Eötvös Collegiumban*, ahová a határon túli magyar irodalomról tartott speciális kollégiumra nem egészen legálisan jártam. Az újabb magyar irodalmat tárgyaló hosszabb lengyel értekezést kellett bemutatni. Vidéki gyakorlaton, Kalocsán rágtam magam végig a dolgozaton, azután Kovács Istvánnal közösen írtunk róla ismertetést, és ez később megjelent a pécsi *Jelenkorban*.

VZs: Hogyan indultál el a pályádon?

KGyCs: Hát ez hosszabb történet. Az egyetem befejezése után úgy éreztem, tanulnom kell még, ezért jó lehetőség volt számomra az első munkahely, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, ahol dokumentációs munkát végeztem, elsősorban lengyel szakirodalommal dolgoztam. 1970 nyarán kimehettem Varsóba nyári egyetemre. A hetvenes évek elejétől rendszeresen megjelentek írásaim az irodalmi folyóiratokban, könyvismertetések, kritikák, tájékoztató írások a lengyel és a szlovák irodalmi művekről. Közben – némi 68-as ösztönzésre is – elkezdtem szlovákul tanulni. Módszeresen végigtanulmányoztam az előttünk járó nemzedék, irodalomtörténészek, történészek munkáit Közép-Európáról, többüket személyesen is megismertem. Hosszú volna a névsor, csak néhányukat említem: Gál István, Hadrovics László, Kovács Endre, Dobossy László, Szalantai Rezső, Kemény G. Gábor, Csuka Zoltán, Sziklay László, aki később aspiránsvezetőm lett. A komparatistika tipológiai szemlélete, az irodalmi jelenségek összehasonlító vizsgálata nyitott számomra új perspektívát. Amikor 1974 szeptemberétől aspiráns (ez a státus hasonlít némiképpen a mai doktoranduszokéra) lettem az MTA Irodalomtudományi Intézetében, a két

világháború közötti magyar és lengyel regény párhuzamaival kezdtem foglalkozni. A Ménesi útról föltétlenül kell mondani néhány szót. Nagyszerű szellemi műhely volt, egyfajta sziget a diktatúra szigorúan ellenőrzött humán tudományos életében, kitűnő könyvtárral, színes egyéniségekkel, akik közül néhányat – eretnek nézeteik miatt – nem engedtek egyetemi katedra közelébe. Nem túlzás talán azt mondani, hogy az *Eötvös Collegium* történelmi falai között legális keretek között ellenzéki szellő, szélnek azért nem lehet nevezni, fújdogált...

VZs: *A második világháború után lett általános a kétpólusú Európa képe. A tudományos életben nálunk ez lett az ötvenes évektől a kötelező szemlélet. Ebben a felosztásban a kontinens középső része sajátosságaival együtt elsikkadt. Hogyan jelent meg ismét Közép-Európa fogalma a későbbi időben? Hogyan történt ez Lengyelországban vagy Csehszlovákiában?*

KGyCs: Lengyelországban és Csehszlovákiában a szellemi élet sokáig ódzkodott Közép-Európától. A szemükben ugyanis ez a Naumann-féle *Mitteuropa*val volt egyenlő, és úgy érezték, veszélyezteti azt, amit országuk a második világháború után kapott. Volt viszont Párizsban egy lengyel folyóirat, *Kultura* címmel jelent meg, idehaza is nagy hatása volt, bár a vámosok rendre elkobozták, szóval ez a lap következetesen képviselte a lengyelek és szomszédaik közös történelmi hagyományait. A hetvenes évek végére a lengyel szellemi elitben kezdett formálódni a közép-európai tájékozódás szükségességének a gondolata. A cseheknél és a szlovákoknál csak az illegális kiadványokban történhetett meg, és persze 1989 után.

A kétpólusú Európa képét sajnos a Nyugat is elfogadta már Teheránban és Jaltában, a mi országainkat átengedték a szovjet érdekszférába, különösen Lengyelország esete bizonyítja Anglia és az Egyesült Államok cinizmusát, hiszen a második világháborúba tulajdonképpen Lengyelország szuverenitását megvédendő léptek be. Nos, Közép-Európa a mi nemzedékünk számára Kelet-Közép-Európával volt egyenlő, azokkal az or-

szágokkal, amelyek a szovjet birodalom függésében éltek, és hasonló volt a múltjuk. Ez volt a Németh László-i „tejtestvérek” világa. Szegeden a *Tiszatáj* című folyóirat adott helyet a hetvenes évek elejétől a térséggel foglalkozó fiatal irodalomtörténészek, műfordítók, történészek írásainak. Az irodalmi, művelődési kapcsolatokról és párhuzamokról írtunk, jó iskola és műhely volt ez a folyóirat nekünk, ha nem egy dolgozatunkba belevágott is a cenzúra ollója, vagy fegyelmet, megrovást kapott egyik-másik számért miattunk a szerkesztőség. Nagyképűség nélkül mondhatom, mi itt előbb újra felfedeztük Közép-Európát, mint Milan Kundera, akinek emlékezetes írása 1983-ban elindította a mi térségünk iránti európai érdeklődés újabb hullámát.

VZs: Milyen formái léteztek az információáramlásnak a hatvanas-nyolcvanas években a közép-európai országok szellemi és tudományos életének képviselői között?

KGyCs: Sokat lehetne erről beszélni. Léteztek egyrészt az egyes hasonló profilú intézmények (akadémia, kutatóintézetek, egyetemek, szerkesztőségek) közötti kapcsolatok, ami nem volt mindig formális és felületes. A lengyel társadalomtudományok jelentették sok tekintetben az előőrsöt, hiszen ott nem kellett a kutatóknak pro forma szerint sem marxistának lenniük. Ezek a partnerkapcsolatok sok értékes információt továbbítottak és értékes eredményekhez vezettek. Kialakultak természetesen személyes kapcsolatok is, hiszen viszonylag könnyen lehetett ösztöndíjat, tanulmányutat szerezni az ún. szocialista országokba. Számos alkalommal jártam rövidebb-hosszabb tanulmányúton Csehszlovákiában és Lengyelországban. Megismerhette az ember az ún. túrt vagy tiltott kategóriába tartozó értelmiségieket. Nekem nagyon sok ösztönzést adott a lengyel tudományos és irodalmi élet, nem egy nyugati gondolkodót, tudóst én lengyelül ismertem meg. Szlovákiából szintén fontos tapasztalatokat hozhattam haza, csak az összehasonlító iroda-

lomtudomány nemzetközileg elismert művelőjét, Dionyz Duri-sint említem közülük.

Az én munkámban is igen fontos volt a közvetítés. Ez bizonyos fokig csapatmunka, eltűnik belőle az utókor előtt a szervező. Folyóiratszámokat állítottam össze, szépirodalmi válogatásokat készítettem, éveken keresztül a *Nagyvilág* című folyóirat egyik rovatvezetője voltam, tanulmányköteteket szerkesztettem. Hogy megismerjük a szomszédok kultúráját, gondolatvilágát. Írókat, tudósokat hívtunk Budapestre, hol több, hol kevesebb sikerrel. Mert internacionalizmus ide, internacionalizmus oda, nem szerették, ha valaki komolyan gondolja a szomszéd népekkel a szellemi együttműködést. Már a nyolcvanas évek elején történt, hogy a Kossuth Klubban szerettem volna kerekasztal-sorozatot szervezni *Szomszédaink – előítéleteink* címmel, a legfelsőbb helyen, vagyis a pártközpontban állították le a szervezést. Ez esetben nem, máskor azért sikerült átjátszani a cenzúrát, a politikai kontrollt. 1988-ban például nemzetközi konferenciát szerveztünk, Lengyelországon kívül az elsőt, Stanisław Vincenz életművéről az Irodalomtudományi Intézetben, s hiába hívták a résztvevőket, nem mentünk el a budapesti Lengyel Kultúra Házába, mert érvényesnek tartottuk a Jaruzelski-junta intézményeinek a bojkottját. Részem lehetett benne, s nagyon örültem annak, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány első díjait Zbigniew Herbert lengyel költőnek és Bohumil Hrabal cseh írónak adta. A közvetítést tartottam az egyik legfontosabb teendőmnek.

VZs: *Első igazgatója voltál a Közép-Európa Intézetnek, amely 1990 után a térség kutatásának egyik első hazai műhelye volt. Hogyan sikerült létre hozni ezt az intézményt, és mi volt a fő profilja?*

KGyCs: Az Antall-kormány kezdeményezésére jött létre a Teleki László Alapítvány, nem teljesen új beruházásként, hiszen a korábbi Külügyi Intézet és a Magyarágkutató Intézet került át ebbe a közalapítványi keretbe. 1986-tól az Országos Széchényi

Könyvtárhoz lazán kapcsolódó Magyarországtudós Intézetben (eleinte csak Csoport néven) dolgoztam, 1992-ben pályázat útján kaptam igazgatói megbízást. A Közép-Európa Intézetben a határon túli magyarság, a közép-európai térség komplex, interdiszciplináris kutatása folyt az én időmben. Sok fontos kezdeményezést indítottunk el, ám elég korlátozott lehetőségeim voltak, mint igazgatónak, az alapítvány például nem biztosított anyagi háttérrel egy intézeti periodika megjelentetésére. Három évre szólt a megbízatásom, néhány hónappal meghosszabbítva töltöttem ki ezt az időt.

VZs: Ezután egyetemi oktatóként folytattad, s jelenleg az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékén vezeted be az ifjú nemzedék tagjait térségünk múltjának a titkaiba. Komoly problémának látom, hogy a hatvanas években indult „nagy generáció” és a mai fiatal nemzedék között meglehetősen széles űr tátong. Van-e utánpótlása ennek a területnek? Az Európai Unióhoz való csatlakozás idején a nemzeti és etnikai kisebbségek kutatásához mintha elegendő volna angolul tudni, és felesleges egy bonyolultnak látszó szláv nyelvvvel bibelődni. Milyennek látod a Közép-Európa-kutatás mai helyzetét?

KGyCs: A „nagy generáció” kifejezést, remélem, iróniával mondtad, mert én így értem. Én nem érzem a nemzedékek közötti szakadékot, mindenesetre igen fontosnak tartom, hogy az idősebbek vállalják a „fölvezetés” teendőit, kapcsolati tőke átadását. Általában véve Közép-Európát tekintve nem vagyok optimista, a magyar szemléletből hiányzik a szomszéd világ ismerete, mint ahogy hiányzott száz vagy százötven éve. Hiányzik a politikusokéból, a médiumokéból, a tankönyvekből. Nyugatra nézünk, szemellenző van rajtunk. Tavaly az országos tudományos diákkör kari selejtezőjén egy kolleginával beszélgettem, aki Jugoszlávia fölbomlásáról készített dolgozatot, kérdeztem tőle, melyik délszláv nyelven olvas. Egyiken sem, volt a válasz. Nincs presztízse ezeknek a nyelveknek, kultúráknak. Hazánk jelenleg hét országgal szomszédos, közülük öt

szláv nyelvű. A mi térségünkben kulcsszerepe volt a nyelvnek a nemzetté válás folyamatában, angolul nem lehet közel férni hozzájuk. A Közép-Európa-kutatás helyzetét mérsékelt borúlátással szemlélem. Vannak értékes eredmények, néhány jó műhely, áldozatkész fiatal kutatók. De gyakran csak marginális helyzetben. A szlavisztika számos helyen már-már lenézett tudományágnak számít. Nem érkeznek meg nagykönyvtárainkba sem a legfontosabb lengyel, szlovák, horvát stb. kiadványok. Káros illúzió manapság, hogy mi szinte nyugati országnak látjuk magunkat, s mintha a környező szláv és nem-szláv világ a tegnaphoz, a kommunista korszakhoz tartoznék.

Visszatérvén egyéni pályámhoz, már 94-ben hívtak a Miskolci Egyetem új bölcsészkarára, ahol azután négy évig tanítottam a világirodalom keretében a nyugati szláv irodalmak történetét, 1995 májusában pedig az ELTE docense lettem. Egy olyan tanszéken, amely egy kissé különbözik a többi történelem tanszéktől interdiszciplináris jellege miatt. Vagyis nem csak történészek vannak a kollégák között. Saját kutatásaim, akár a közép-európai nemzeti szimbólumokra, akár a magyar-szlovák kulturális szimbiózis jelenségeire gondolok, szintén ilyen köztes jellegűek, mert az irodalomtörténet, a történetírás és a kulturális antropológia ismereteire és módszereire is szükség van vizsgálatukhoz.

VZs: Jelenleg egy szomszédos ország fővárosában, Zágrábban vagy vendégprofesszor. Befejezésül erről kérdezlek, horvátországi tapasztalataidról, munkádról.

KGyCs: Kissé a véletlennek is köszönhető, hogy 1999 őszétől elkezdtem tanítani a Zágrábi Egyetem nemrégén újjászervezett Hungarológiai Tanszékén. Kihívás ez a munka, érezhet benne az emberi hivatást, hiszen hallgatóink 90 százaléka sült horvát, aki ott kezdi ismerkedését magával a nyelvvel is. Jelentős az érdeklődés a hungarológia iránt, több mint nyolcvan fő a hallgatóink száma. Megszülettek már az első szakdolgozatok nyelvészetből és irodalomból. A hungarológiai kutatásban szintén

megettette tanszékünk az első lépést, impozáns kétnyelvű évkönyvet jelentettünk meg tavaly a történelmi magyar-horvát állami unió kezdetének 900. évfordulója alkalmából. Ezekben a napokban pedig egy művelődéstörténeti konferencia szervezésében vagyok nyakig benne. A zágrábi hungarológia, az ELTE művelődéstörténeti tanszéke és a Fiumei Egyetem kroatisztikai intézete közösen rendez október 3-án és 4-én egy tudományos konferenciát Fiumében (Rijeka, HR) a város magyar művelődési kapcsolatairól.

(készítette: Vesztróczy Zsolt)